

# IRATOK A WESTFÁLIAI BÉKEKÖTÉS TÖRTÉNETÉHEZ AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRÁBAN

DONÁTH REGINA

**1648** október 24-én este Münster város bástyáiról ágyúlövések adták hírül, hogy az évtizedek óta várt békét az eddig ellenséges hatalmak megkötötték egymással.<sup>1</sup> A münsteri ágyúk dörgésére nemult el a csatazaj Európa harcterein. Prágánál az ostromló svéd csapatok egy utolsó rohamra készültek, s ezt a kimerült és elcsigázott védők már aligha tudták volna visszaverni. Egy üzenet azonban szinte drámai fordulattal véget vetett ott is a sok évtizedes vérengzésnek.<sup>2</sup> Az a szörnyű megpróbáltatás, amely Közép-Európát és különösen Németországot borzalmas pusztítások földjévé tette, most végetért. A két westfáliai városban, Münsterben és Osnabrückben folytatott tárgyalásokon megállapított, és most a münsteri városháza tanácstermében aláírt békepontok kihirdetésével új fejezet kezdődött az európai történelemben. A békének, amely hosszas várakozás, éveken át tartó próbálkozás után mégis szinte váratlanul került aláírásra, évekre visszamenő előtörténete volt.<sup>3</sup> Ennek az elő-

<sup>1</sup> Rothert, Hermann: Westfälische Geschichte II. Gütersloh<sup>2</sup> 1962. 187—188. l. Dickmann, Fritz: Der westfälische Frieden. Münster. 1959. 490—493. l. u. o. a régibbi és teljes irodalom. A közhangulatot igen ünnepélyesen fejezik ki Maurus Rost iburgi apát Annalesei. (Annales mon. s. Clemntis in Iburg collectore Mauro abbate, Osnabrücker Geschichtsquellen Bd. III. Osnabrück. 1895. 119 l.) „*Priorum temporum miserias sopit lachrymasque abstergit hic idem annus, dum post continuum fere triginta annorum bellum collidentes inter se Europae gentes et principes Monasterii Westphaliae per legatos in mutuas rursum dextras coeunt. Unde non tantum illic 24 Octobris triumphatum, sed et quo subito fama volavit, omnium Germanorum animos recreavit.*”

<sup>2</sup> Meiern, Johann Gottfried: Acta pacis Westphalicae ... Bd. V. Hannover. 1736. VI 1 ff. (Az „Acta pacis Westphalicae” új kiadásának eddig megjelent kötetei korszakunkra vonatkozó adatokat nem közölnek.)

<sup>3</sup> Dickmann i. m. 98—123 l. Bougeant, P.: Histoire des guerres et des négociations qui précédèrent le traité de Vestphalie. Composée sur les Mémoires du comte D’Avaux ... Párizs. 1727. Szászország és Brandenburg 1635-ben a császárral Prágában különbékét kötött. Ekkor azonban Svédország oldalán megjelenik a katolikus Franciaország hadserege. Ettől kezdve nem lehet többé vallásháborúról beszélni. Franciaországot csak egy politikai és katonai szempont vezeti: a Habsburg hatalom megsemmisítése. A seregek fegyelmezetlensége tetőpontra hág. A rablóbandává zuhlott csapatokkal döntő csatát kezdeni és megnyerni nem lehet. Rabolnak, égetnek és gyilkolnak mindenütt, a birodalom lakossága harminc év alatt tizennyolc millióról hét millióra csökken.

történetnek utolsó fejleményeihez szolgáltat adatokat könyvtárunk kéziratárának már itt legutóbb ismertetett és felhasznált értékes Kuefstein anyaga.<sup>4</sup>

Johann Ludwig Kuefstein felsőausztriai kormányzó az udvar ügyeiben állandóan jól tájékozott politikus volt. Nem történt a Habsburg birtoknak sem keleti, sem nyugati részén semmi olyasmi, amiről „aktaszerűen” ne tájékoztatták volna a grófit.<sup>5</sup> Gyűjteményünkben néhány érdekes irat éppen a békekötést megelőző izgalmas hetek egyik-másik — csupán részben ismert — epizódját világítja meg.

Váratlanul következett be a békekötés. Ugyanezen hónap, tehát október elején a béketárgyalások színhelyéül szolgáló Westfália és Alsó-Szászország vidékei még visszhangzottak a csatazajtól,<sup>6</sup> és Paderborn még ezekben a napokban is majdnem gazdát cserélt.<sup>7</sup> A hesseniek itteni próbálkozásait azonban a császáriak visszaverték, és ezzel Németországban azon a vidéken és annak a városnak a falainál fejeződtek be a harcok, ahol csaknem 30 évvel azelőtt elkezdődtek.<sup>8</sup>

Ami az előtörténetet illeti, 1640. december elsejéig kell visszamenünk, a magatehetetlen, béna brandenburgi választófejedelem, György-Vilmos halálához.<sup>9</sup> A halálesethez az akkori Európa egyetlen politikai folyóirata, a *Theatrum Europaeum* azt a megjegyzést fűzi, hogy a „régivel sok minden elmúlt, és ezután jobb idő következik majd.”<sup>10</sup> A régi német közmondást ezúttal a fiatal utódra, Frigyes Vilmosra lehetett alkalmazni. A későbbi nagy választófejedelem csak 20 éves volt, de már ekkor hozzákezdett atyjától örökölt tartományai, Brandenburg és Poroszország nagyhatalommá emeléséhez. Politikájában eléggé gátlásnélkülinek mutatkozott, és a birodalmi alkotmány végrehajtóinak tehetetlensége arra a felismerésre vezette, hogy „többet ér egy latnyi félelemmel vegyes tisztelet, mint egy font a jogból.”<sup>11</sup> Mindenesetre 1644-ben a brandenburgiak Soestben is, azaz westfáliai földön megvetették lábukat.<sup>12</sup> A fiatal választó tovább ugyan nem nyomulhatott, de a császári csapatoknak így is lehetetlenné tette, hogy a svéd és német protestáns seregek ellenőrzése alatt álló területekre benyomulhassanak. Ilyen körülmények

<sup>4</sup> Ismertetése: Donáth Regina: Egy törökkori forrásgyűjtemény az Egyetemi Könyvtár kéziratárában. Az egyetemi könyvtár Évkönyvei II. Budapest. 1964. 193. l.

<sup>5</sup> v. ö. u. o. 194. l.

<sup>6</sup> Rothert i. m. 182—186 l.

<sup>7</sup> Meiern. i. m. VI/1. 277—285 l. Gorges, M.: Beiträge zur Geschichte des chem Hochstiftes Paderborn im 17 Jahrhundert, Westf. Zeitschrift 50 (1892) 4—10 l.

<sup>8</sup> Rothert i. m. 186 l.

<sup>9</sup> Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg XIV. Berlin 1924. Einleitung 6—9 l. Rothert i. m. 187 l. Dickmann i. m. 427—430 l.

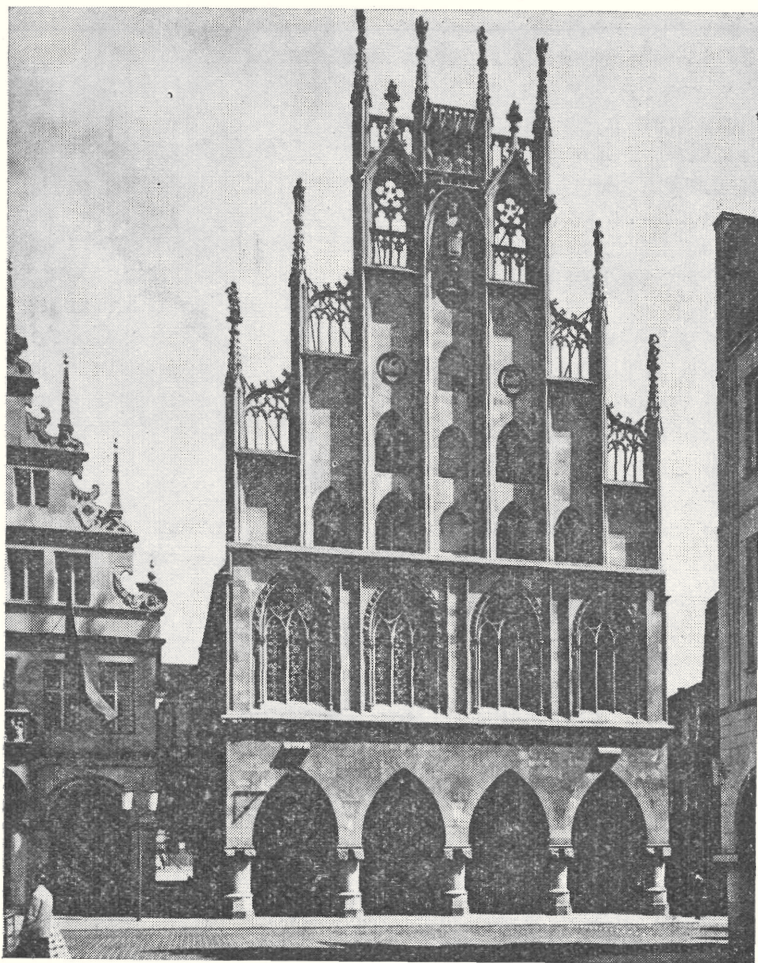
<sup>10</sup> *Theatrum Europaeum* VI 252 l.

<sup>11</sup> Rothert i. m. 176 l.

<sup>12</sup> uo.



között a háború borzalmaiba végleg belefáradt német rendek még világosabban látták, hogy a sokáig tartó háborúból végül is döntetlen fegyveres mérkőzés lett, és ideje a békére gondolni. A regensburgi birodalmi gyűlésen általánosan kívánták a béketárgyalások megkezdését, és azok színhelyéül Münster és Osnabrücköt jelölték ki.<sup>13</sup> A választás talán azért



A münsteri városháza, ahol a westfáliai békét aláírták

esett ezekre a városokra, mert a tárgyalásokban érdekelt holland, brandenburgi, hesseni és svéd protestáns seregek és a velük szembenálló császári és a rajnai katolikus rendeknek, valamint a westfáliai egyházi fejedelemségeknek csapatai itt érintkeztek egymással a leghosszabb összefüggő vonalon; továbbá azért is, mert mind a két város a régi Hanza

<sup>13</sup> Dickmann i. m. 87—90. l.

út mellett feküdt azon a főútvonalon, amely Nyugat-Európát Észak-Európával összekötötte. Azonkívül Münster katolikus volt, viszont Osnabrück luteránus, és a két helyen tárgyaló rendek és követek könnyen találkozhattak; Lengerichnek a templomában jöttek össze tárgyalásra.<sup>14</sup>

1643. május 27-én Johann Krane császári udvari tanácsos Münster semlegessé nyilvánította, június 8-án pedig ugyanezt tette Osnabrückkel.<sup>15</sup> Ez azt jelentette, hogy mindkét várost felmentette a császár és a tartományi fejedelem iránti hűségeskü alól, a svéd helyőrség pedig elhagyta az utóbbi várost. A következő év elején kezdtek megjelenni Münsterben, majd Osnabrückben az elsősorban érdekelt hatalmak követei. Közöttük azok is, akikkel a könyvtárunkban őrzött iratok közelebről megismerhetnek. Elsőnek a császári követség érkezett, tagjai: Maximilian Graf von Trauttmansdorff, Johann Ludwig Graf von Nassau és a jogi szakértő Dr. Isaak Volmar titkos tanácsos.<sup>16</sup> Követték őket a spanyol követek: Don Gaspar de Bracamonte y Guzmán, Conde de Peñaranda, Don Lope Zapata de Valtierra, Conde de Walter, majd március 6-án az egyik legtevékenyebb francia meghatalmazott, Claude de Mesmes, Comte d'Avaux is megérkezett, a legügyesebb diplomata valamennyi résztvevő között, valamint Abel Servien(t), Comte de la Roche des Aubiers.<sup>17</sup> Nem sokkal utánuk megérkezett VII. Sándor pápa küldötte, Fabio Chigi, nardói püspök apostoli nuncius is. Mindezek Münsterben szálltak meg, és a tárgyalások idejére ott is maradtak.<sup>18</sup> A svéd követ, Johann Axelsson Oxenstierna, Graf von Södermöre, a nagy svéd kancellár fia azonban Osnabrückbe érkezett meg, a város és környékének protestáns nemessége nagy ünnepélyességgel fogadta őt és helyettesét, a tárgyalásokat tulajdonképpen vezető Johann Adler Salvíust.<sup>19</sup> Oxenstierna ünnepélyes bevonulását messze felülmúlta az a pompa, amit a legkeresztényibb király képviselőjének vezetője Henri d'Orléans, Duc de Longueville et d'Estouteville Münsterbe érkezése alkalmából 1645. június 30-án fejtett ki. Kísérete 200 nemes úr, a svájci gárda, lakájok, szolgák, összesen ezer személy. Kiáltó ellentétben állt ezzel Adriaan Pauwnak, a holland szövetkezett rendek követének és társainak érkezése; republikánus egyszerűséggel egy kocsiban utaztak néhány lovas és gyalogos szolgál kíséretében.<sup>20</sup> Ezek játszották az elkezdődő békekongresszuson a főszerepet, de megjelentek

<sup>14</sup> Rothert i. m. 177 l.

<sup>15</sup> Dickmann i. m. 191–192 l. Gaertner, Carl Wilhelm: Westphaelische Friedenscanczelei. Bd. I. Leipzig. 1731. 289. l.

<sup>16</sup> Acta Pacis Westphalicae Serie III. Abt. D. Varia. Bd. I. Stadtmünsterische Akten und vermischtes. Münster, 1964. 345 l. Braubach, Max: Der Westfälische Frieden. Münster. 1948. 11–47 l. Dickmann i. m. 191–201 l.

<sup>17</sup> Acta Pacis... 345–346 l. Dickmann i. m. 195 l. és Braubach i. h.

<sup>18</sup> Acta Pacis... 345 l. Dickmann i. m. 193 l. és Braubach i. h.

<sup>19</sup> Acta Pacis... 346 l. Dickmann i. m. 166–168; 197–200 l.

<sup>20</sup> Braubach i. m. 22 l.



Anglia, Oroszország és Törökország képviselői; a többi európai ország és szuverén fejedelem is követet küldött, így Erdély is.<sup>21</sup>

A két város és környéke tehát igen mozgalmas képet nyújthatott a tárgyalások idején. Tízezernél több ember gyűlt itt össze: titkárok, írnokok, lakájok, lovászok, szakácsok, kocsisok és sok hozzájuk csapódó gyanús elem. A kéziratárunkban őrzött iratok azonban csupán az érdeklődés középpontjában álló, legjelentősebb és legbefolyásosabb személyekre vetik reflektorfényüket.<sup>22</sup> A legtöbb szó Volmar császári tanácsosról esik, aki Trauttmansdorff mellett és sokszor helyette a tárgyalásokat vezette, majd később a békeokmányok szövegezését végezte. Volmar mindkét jogdoktora volt.<sup>23</sup> Így ő is ahhoz a réteghez tartozott, amely a német fejedelmek képviselői között a legnagyobb számmal szerepelt. Ezekről mondta egy alkalommal Trauttmansdorff: csupa iskolamester és tanító, akik csak zűrzavart tudnak kelteni.<sup>24</sup> A franciák is sokat gúnyolódtak a német doktorok nevetséges pedantériáján, szövegezési kérdések körül folytatott hangozós veszekedésein. Jelenlétük a békekongresszuson mégis a német egyetemi réteg akkor már évszázados tekintélyét és befolyását mutatja, amely azóta sem szűnt meg tartósan.

Dr. Volmar azonban, (a weinsbergi városi jegyző fia) rendkívül ügyes fellépésével bizonyos tiszteletet keltett maga iránt a kongresszus fejedelmi résztvevőiben is. Főként azonban a császári követség vezetője, Trauttmansdorff gróf becsülte, mint megbízható munkatársat, kitűnő jogászt, aki önálló gondolkozásról s az ügyek intézésében kifogástalan körültekintésről tett tanúságot. Így azután, mikor Trauttmansdorffnak másfél év után vissza kellett térnie Münsterből Bécsbe, a tárgyalások további vitelét nyugodtan rábízhatta Volmarra, aki ezek szerint jelentősen kiemelkedett az „iskolamesterek” sorából.<sup>25</sup>

A császári követek helyzete 1648 nyarának végén és ősze elején különösen nehézé vált.<sup>26</sup> A katonai helyzet a nyár folyamán nagyon kedvezőtlenül alakult. A svédek ismét Prága előtt álltak, a franciák Bajországból kivonulva szintén arra készülődtek, hogy Csehországba törjenek. Ha erre idejük jut azáltal, hogy a békekötés elhúzódik, Bécs közvetlen veszélybe kerül.<sup>27</sup> A császáriak helyzetét az is súlyosbította, hogy Spanyolországgal is szakítás fenyegetett. Lumierez gróf spanyol nagykövet, akiről az egyik levél is említést tesz, nem akarta megérteni, hogy a császárnak mindenképpen a béke mielőbbi megkötése az érdeke.<sup>28</sup> A spa-

<sup>21</sup> Acta Pacis... 347—348 l.

<sup>22</sup> Dickmann i. m. 201—206 l. Münster városnak a béketárgyalások idején való belső helyzetére sok adat: Acta Pacis Westphalicae Serie III. Abt. D. Varia. Bd. I. Stadtmünsterische Akten und vermischtes. Münster, 1964 c. kötetben.

<sup>23</sup> Dickmann i. m. 195—196 l. irodalom 544 l.

<sup>24</sup> Dickmann i. m. 194—195 és 544 l.

<sup>25</sup> Dickmann i. m. 191—195 és 202—205 l.

<sup>26</sup> U. a. 470—471 l.

<sup>27</sup> Meiern i. m. IV. 564, 919, 956 l. V. 752—755 l.

<sup>28</sup> U. a. VI. 288—289 l.

nyolck ugyan eddig a császár oldalán állottak, de igazi problémáik nem a birodalom protestáns rendjeivel és a svédekkel kapcsolatban voltak, hanem a franciákkal szemben. Világosan látszott, ha a franciákkal sikerül odáig vinni a dolgot, hogy a spanyolokkal megkötik a különbékét, a császár könnyebben tud majd a birodalmi ügyekben a saját érdekei szerint eljárni. Így ugyanis a megegyezés fő akadálya, a spanyol-francia területiális viszály a lotharingiai és belga flandriai területek tekintetében, nem terheli tovább a katolikus-protestáns birodalmi rendek és szövetségeseik egymásközi megegyezését.<sup>29</sup> Különféle lehetőségek voltak ennek a célnak elérésére. Ezek közé tartozott az is, hogy a tárgyalásokat azon a címen húzzák el a császári megbízottak, hogy Bécsből újabb utasításokat kell kérniük, és azoknak megérkezéséig a tárgyalásokat felfüggesztik. Erre vonatkozik az egyik ismertetendő iratunk. Bár a császári követek időnként más eszközöket is alkalmaztak, végül is csak ehhez a megoldáshoz tudtak folyamodni, de hiába, mert a háborúba belefáradt birodalmi rendek türelmetlensége a császár és követsége számára kész helyzetet teremtett. Elhatározták, hogy a császár bizonytalankodása miatt nála nélkül kötik meg a békét, s ez valóban meg is történt.<sup>30</sup> Mire azok az újabb utasítások — amelyekről irataink is beszámolnak — Bécsből elküldésre kerültek, Osnabrückben az érdekelt rendek már aláírták a franciákkal a békét. A császár azután, hogy ne maradjon teljesen egyedül, beleegyezett Elzásznak a birodalomtól való elválasztásába. Általában biztosította a rendeket, hogy minden kérdést a birodalom alkotmányának és a rendek szabadságának és jogainak szemmeltartásával akar rendezni.<sup>31</sup> Osnabrückből a rendek és a követek az aláírt különbéke-okmányokkal tértek vissza, és a császári követekkel ezt már tényként közölték. Az ügy teljes befejezéséhez azonban természetesen a császári hozzájárulás nemcsak kívánatos, hanem szükséges is volt. Ez viszont még nem érkezett meg. A békekongresszus türelmetlen résztvevői október 5-ig adtak haladékot a császár embereinek az utasítások és a felhatalmazás bevárására.<sup>32</sup> Amikor azután az utasítások megérkeztek, újabb izgalom lett úrrá a Münsterben összegyülekezett rendeken, diplomatakon és jogászokon. Az izgalom okáról az egyik iratunk közvetlenül tájékoztat. A császári utasítások titkos írásának kulcsát nem találták, vagy elvesztették. Ezt a követek közölték a kongresszus résztvevőivel. De már eddig is annyi kifogás hangzott el részükről, hogy a többi résztvevő nem volt hajlandó elfogadni Trauttmansdorffék újabb bejelentését. Végül Volmarnak sikerült a titkos írást megfejtenie, helyesebben — amint iratainkból kitűnik — megtalálta a chiffre kulcsot.<sup>33</sup> Ezzel a kínos ügy szerencsésen befejeződött.

Nagy lelkesedéssel fogadták Volmar közlését, hogy a császár a két

<sup>29</sup> Dickmann i. m. 480—486 l.

<sup>30</sup> Meiern i. m. VI. 336 és 556—558 l.

<sup>31</sup> Meiern i. m. VI. 117—120; 126—129; 590—592 kk; Dickmann i. m. 472 l.

<sup>32</sup> Dickmann i. m. 489 l.

<sup>33</sup> Dickmann i. m. 489—490 l. Lásd alább.



előzetesen megkötött békeszerződéshez hozzájárult és követeit az aláírásra felhatalmazta.<sup>34</sup> A császári békeokmányt azonnal alá is akarták írni, de ekkor újabb nehézségek merültek fel. Különféle formalitások, meggondolások miatt ismét veszély fenyegette a kongresszus teljes befejezését. A spanyolok ellene voltak a béke megkötésének, és semmiképpen sem akarták elfogadni a franciáknak Elszászra vonatkozó követelését.<sup>35</sup> A rendek azonban a franciákkal külön megegyeztek, és ennek szövegét a francia követ, Servien kezébe adták. Volmar erről később szerzett tudomást, amint az jelentéséből kitűnik. Tiltakozott, de tiltakozása teljesen hasztalan volt; maga is belátta, hogy a további időhúzás lehetetlen: a császár hátrányos helyzete csak még nehezebb lesz, és esetleg az egész békemű összeomlik. Így beleegyezett az aláírás napjának kitűzésébe. Ez volt a nevezetes 1648. október 24-e.

Hogy teljesebbé tegyük azt a képet, amelynek bizonyos vonásait az említendő Kuefstein-iratok talán kissé élesebben rajzolják meg, mint a többi forrás, meg kell emlékeznünk még egy, és pedig nem jelentéktelen problémáról. Ez az aláírások rendjének kérdése. A császár utasításaiban ragaszkodott ahhoz, hogy a birodalmat egyedül ő képviselje, és a békeokmányt a birodalom összes rendjei nevében és a saját nevében is egyedül ő írja alá (illetőleg követeivel írassa alá). De végül ebben a kérdésben is engedni volt kénytelen. A birodalmi rendek a tényleg fennálló helyzet alapján az aláírás jogát maguknak is megkövetelték, természetesen nem úgy, hogy a birodalomnak minden tagja saját személyében írja alá, hanem úgy, hogy a választófejedelmek külön-külön írják alá, a többiek azonban csak a rendek különböző kategóriái szerint (egyházi és világi fejedelmek, birodalmi prelátusok, grófok és bárók, birodalmi városook) egy-egy megbízott útján. Arra hivatkoztak, hogy ők valamennyien osztoznak a birodalmi szuverenitásban, tehát a hadüzenet és a békekötés jogában is (*ius belli et pacis*). Ennek az érvelésnek engedett Volmar, és a fő békeokmány aláírása valóban ebben a formában történt a münsteri városháza tanácstermében október 24-én a késő délutáni órákban.<sup>36</sup>

A következőkben megpróbáljuk az iratokat a most vázolt összefüggésekbe állítani.

Az első akta<sup>37</sup> 1648 augusztus 31-én Osnabrückból a császárhoz intézett jelentés másolata. Hátlapján ezt olvassuk: „*Copia Relationis Kay-*

<sup>34</sup> Meiern i. m. VI. 612—614 l.

<sup>35</sup> Uo. 336 és 556—560 l. Dickmann i. m. 482—484 l. Franciaország egyik legfőbb diplomáciai erőfeszítése azt a célt szolgálta, hogy a Habsburgokat talán legfőbb támaszuktól, a spanyol monarchiától eltávolítsa. Ez esetben ugyanis a mai Belgiumban és az Alsó-Rajnáánál álló spanyol seregek a délnémetországi császári csapatokkal összeköttetésben nem fenyegették volna tovább a franciákat és német szövetségeseiket, valamint Németalföld szövetséges rendeit. Ebben a tekintetben az érintett császári csapatok vezére, az ifjabb Tilly gróf szolgál közvetlen felvilágosítással, egy általa aláírt levélben G. 4. (továbbiakban „Kézirat”) 225 l.

<sup>36</sup> Dickmann i. m. 491—493 l. Meiern i. m. VI. 606, 612—621 l.

<sup>37</sup> Kézirat 184—193 l.

*serlichem Gesandten de dato Osnabrug den 31 Augusti anno 1648.*” A jelentés híven mutatja és részletesen megindokolja azt a bizonytalanságot, amely a tárgyalások utolsó stádiumában is, a béke kilátásait jellemezte. A bizonytalanság okai a jelentés szerint a következők voltak: Az érdemi tárgyalások (tehát az egyes békepontok tisztázása) főként azért nem haladtak előre, mert a felek mindkét részről teljes bizonytalanságban voltak a békeszerződés végrehajtása és biztosítékai tekintetében. Volmar ezt a német szövegbe csúsztatott latin fordulattal fejezi ki: „*In proiecto executionis et assicurationis pacis.*” Úgy látszott, hogy a kétségeskedésre a legjobb megoldást a békekongresszus egyik legkiválóbb képességű diplomatájának, a rendkívül tárgyilagos és egyúttal a német viszonyokat és gondolkozást jól ismerő Salviusnak egyik javaslata nyújtja. E javaslat<sup>38</sup> szerint a birodalom területének érintetlenségét és a császár és a franciák szövetségét egy örök — ma úgy mondanánk — meg nem támadási szerződés biztosítaná. Salvius egyúttal mindazokat a kérdéseket, amelyek a császár és a birodalom katolikus fejedelmeinek érdekeit nem közvetlenül érintik, a tárgyalásokból és a szerződés szövegéből ki akarta hagyni. Ilyenek voltak a francia-spanyol háborúval kapcsolatban felmerült területi kérdések Lotharingiában, azaz az egész Rajna balparti területen, tehát a mai Belgiumban és Dél-Hollandiában, leszámítva mégis a mai Rajna vidékét.<sup>39</sup> Salvius tárgyalóképessége egyébként odáig ment, hogy a császáriak és a svédek közötti békeokmányt (*instrumentum pacis*) már el is készítette, azt collationálták, és Volmar szerint elfogadhatónak látszik. Egyébként még akkor úgy gondolták: az aláírásra Münsterben a császári követség szállásán kerül sor.

Szinte azt lehet mondani, hogy az ellenséges hatalmakat képviselő svéd diplomatával a császári követség „esze” Volmar dr. sokkal könnyebben meg tudta magát értetni, mint a vele egy oldalon álló érdekcsoportosulások képviselőivel. Ezek 1. a választófejedelmi kollégium, 2. a birodalmi rendek, 3. a spanyol követ, a szövetséges másik Habsburg hatalom képviselője. A választófejedelmek, bár maguk is megosztva a két ellenséges táborhoz tartoztak, a béke kilátásai közben már egymásra találtak abban a törekvésben, hogy a birodalom szuverenitását ezenetül ne csak a császár, hanem ők képviseljék, és ezért a békeszerződés megsejtesében, a tárgyalások irányításában érdekeik érvényesítését kívánták. Ennek az álláspontnak képviselője a mainzi udvar küldötte volt, aki urának mint a birodalom született főkancellárjának és a választófejedelmek kollégiuma rangelsőjének nevében, de az összes érdekelték nézeteit is ismerve, igyekezett az említett törekvést érvényre juttatni. Volmar velük szemben jellemző módon az osztrák ház érdekeinek védelmét helyezte előtérbe. A háborúban nagyon megviselt „szent birodalom” egysége és tekintélye, amelyet a mainzi álláspont semmibe vett, a császári küldött-

<sup>38</sup> Kézirat 196—197 1.

<sup>39</sup> Ennek a területnek az egyházi fejedelemségei Trier stb. már korábban francia pártfogás alá helyezkedtek.



nél sem talált különösebb méltánylásra, annál inkább a Habsburg-ház tényleges érdeke. Amennyire a választófejedelmek csak a maguk érdekeivel törődtek, épp annyira saját érdekeik vezették a birodalmi rendek jelenlevő képviselőit is, alkikkel Volmarnak szintén sok baja támadt. Ezek közül nem említ olyan valakit, aki külön vállalta volna a szószóló szerepét. Ez a szerep úgy látszik, a bajor követnek jutott, aki annak ellenére, hogy a háború folyamán bár nem kitartó, de mégis inkább Habsburg szövetséges volt,<sup>40</sup> most a békeokmány megszövegezésében, és ezzel lényegében a birodalom új szervezeti alapvetésének tekintetében az apró territóriumok kialakításának nagyon kétséges útjára lépett. Volmar tehát a birodalom egységének megszűnését tudomásul véve nem általános, hanem csak egy hatalmas részérdek képviselőjére vállalkozott, a Habsburg jogok és hatalmi pozíció érintetlen megőrzésére.

De ha a birodalmi rendek nem is méltányolták a császári követség állásfoglalását a békeokmány lényeges pontjait illetően, abban megegyeztek, hogy a békét mindenáron meg kell kötni. A spanyolok ugyanis kezdetől fogva a háború folytatása mellett voltak. És mivel a holland—francia—svéd szövetséggel szemben gyengének érezték már magukat, a német—svéd rendezés után azt remélték, hogy az osztrák Habsburgok teljes erővel a rokon spanyol monarchia mellé állnak majd. Erre azonban a császár követeiben nem nagy hajlandóság mutatkozott, így az általános hangulat a spanyol—francia problémák kikapcsolását és a béke mielőbbi megkötését kívánta. Lényegében ez lett volna a francia követ, Servien nézete is, de mégis azzal a különbséggel, hogy Franciaország megfelelő területi nyereséghez jusson. Mint Salvius klauzulájából látni fogjuk, az úgynevezett burgundiai birodalmi körzetről van szó, amelyik nagyjából Elzász egy részét, Burgundia keleti területét és Svájc nyugati körzeteit foglalta magába. De mind e komplikációk ellenére Volmar a jelentése befejezésében már a békeokmány végleges szövegének elkészítéséről ír, és arról, hogy az utolsó nehézségek: az aláírás módja és a végrehajtás kidolgozása okoz még problémát, megint csak azért, mert a német közfelfogás mindenáron különbséget akar tenni a császár és az osztrák főherceg között. Közli végül, hogy a rendek éppen tárgyalják mind Servien, mind Salvius javaslatát; eredmény még nincs, de kéri, hogy a szükséges utasításokat a továbbiakra nézve küldjék el neki.<sup>41</sup>

Most röviden ismertetjük Salvius klauzuláját; Volmar nevezi így azt a közvetítő megoldást, amit Salvius javasolt, és szeptember 5-én nyújtott át. Az őszinte barátság és biztonság megőrzése tekintetében a császár, a legkeresztényibb király, valamennyi választófejedelem, birodalmi fejedelem és rend kötelezze magát arra, hogy egymás ellenségeit semmiféle módon: sem fegyverrel, pénzzel, katonasággal, sem az ellenséges csapatok átvonulásának engedélyezésével nem fogja segíteni. A burgundiai körzet maradjon a birodalom része, a francia—spanyol ellenségeskedések meg-

<sup>40</sup> Bajorország szerepéről: Dickman i. m. 233—237 l.

<sup>41</sup> Kézirat 197 l.

szünte után a békeszerződés hatályát erre is terjesszék ki. Az ott folyó háborúba azonban se a császár, se a birodalom rendjei magukat bele ne keverjék. A jövőben is a birodalom szigorú semlegességgel tartsa távol magát a francia királyság által viselt háborúktól.<sup>42</sup> Ami Lotharingiát illeti, vagy barátságos egyezkedéssel döntsenek sorsáról, vagy foglalják az esetleges francia—spanyol béketárgyalásba, vagy bármilyen más barátságos úton oldják meg a kérdést. A megoldást azonban mind a császár, mind a választók, mind a többi fejedelem és a birodalom rendjei kizárólag békés eszközökkel segítsék elő és sohasem fegyverekkel.

A következő két, másolatban megmaradt jelentés Osnabrückból kelt; 1648. szeptember 10-én az egyik, a másik viszont ugyanezen hónap 14-ik napján. Két különböző kéz másolta le ugyanarra a lapra<sup>43</sup> Kuefstein számára. Az elsőben arról van szó, hogy az Instrumentum Gallicum azaz a francia békeszerződés szövege már tisztázásra került, Serviennek, a francia követnek azonban további fenntartásai voltak, ezért a legjobbnak látszik a francia—spanyol béke ügyét a tárgyalás egész anyagától különválasztani. Amint tudjuk, ez meg is történt. A jelentés elküldője kéri erre vonatkozólag a császár utasítását azzal a megjegyzéssel, hogy a bajor rendek is az osztrák ház érdekeinek biztosítását igyekeznek előmozdítani. A második, szeptember 14-én kelt rövid jelentés már bizonyos előrehaladásról számol be, ámbar a következő néhány nap alatt a császári hozzájárulás Bécsből nem érkezhetett meg. Egyébként a jelentés maga a megszólításból (Eure Excellenz) következtethetően magához Kuefstein grófhhoz volt intézve. Röviden arról tudósít, hogy az általa előadott szempontokat a rendek megtárgyalták, és véleménye szerint kedvezően döntöttek. De a maga részéről a hozzájárulást a békeszöveg tervezetének szövegéhez továbbra is csak az osztrák ház jogainak és beleegyezésének fenntartása mellett adta meg. A békeokmány ideiglenes szövegét, — megint csak az Instrumentum Gallicumról lehet szó — Münsterbe fogják küldeni, Serviennek alkalma lesz ezt ott még collationálni, és azután a mainzi választófejedelmi kormánynál (direktórium) helyezik el. A rendek és Servien másnap szándékoznak Münsterbe átköltözni, a többiek követik őket. A császári-svéd (caesareo-suecicum instrumentum) békeokmány elhelyezése is másnap fog megtörténni, és pedig a jelentéstevőnél, tehát Volmar tanácsosnál. Münsterben — mondja tovább — ahova én is indulok hamarosan, látni fogjuk, hogy mindezekből háború, vagy béke lesz-e?

A következő okmány<sup>44</sup> Münsterből kelt október 9-én; ebben van szó az elveszett chiffré híres esetéről. Az aláírás nélküli másolatban ugyanis az egyik császári követ közli, hogy Volmar tanácsosnak csak hosszas fáradozás után, de végül sikerült megtalálni a császári utasítás titkosírásának kulcsát. Egészen különleges szerencse volt ez, mivel a rendek az elő-

<sup>42</sup> Dickmann i. m. 480 kk. (Kézirat 195—6 l. Eredetiben közölve.)

<sup>43</sup> Kézirat 197 l.

<sup>44</sup> Kézirat 228 l.



ző hét keddjén már úgy döntöttek, hogy Franciaországgal — mint a császáriak is kívánták, — külön kell békét kötni; mivel azonban ebben az ügyben nem az egész birodalom, hanem csak a császáriak érdekeltek, a háborús költségek rendezését az osztrák házra kell hárítani. Erre azonban az előzetes császári utasítás értelmében a jelentéstevő azt a császári óhajt közölte, hogy az aláírásra a már kialakított szöveg szerint kerüljön sor, és az aláírástól a rendek ne vonakodjanak. Az utóbbiak azzal a kifogással álltak most elő, hogy a svéd követ, Oxenstierna távol van. A válasz azonban erre megint az volt, hogy a császári követek álláspontjuk mellett kitartanak, és az aláírás tekintetében már csak azért sem kell további megfontolásokkal előállni, mert Servien és Salvius is elérkezettnek találják az időt, és az ellenségeskedéseket hamarosan be fogják szüntetni. A rendek ezután a két említett követhez fordultak; ezek, bár előzőleg közölték a császári követekkel, hogy készek megjelenni az aláírásra, most mégis úgy nyilatkoztak, hogy ők olyan okmányokat, amelyekben törlések vannak, nem írhatnak alá, ezért az okmányokat újra le kell másolni. A rendek azt állítják, hogy ez másnapig megtörténhet, de a császári követségnek nem ez a véleménye; fél attól, hogy az újabb halasztás nem lesz jó, mert a franciáknak lehetőséget adnak arra, hogy a tárgyalásokon kívül a dolgot megint elrontsák.

1648. október 10-én, tehát egy nappal később Schröder császári titkár Bécsből kelt levelében összefoglalja<sup>45</sup> a münsteri tárgyalásra vonatkozó értesüléseit. Siet válaszolni arra a levélre, amit Linzből Kuefstein küldött neki. A levelet az előző napon kapta meg. Röviden a következőket válaszolja: A svédekkel kötendő békeokmányt úgy, ahogyan azt augusztus 6-án a rendek jelenlétében lezárták, valamint a franciát, amint azt az előbbivel Osnabrückben összehasonlították, elfogadhatják. A Salvius által javasolt különválasztást azonban ne fogadják el, hanem külön írják alá a két okmányt, az összes ellenségeskedéseket pedig azonnal szüntessék be, azzal a feltétellel, hogy Spanyolország és Franciaország a maguk részéről ugyanazt megteszik, és a németországi békével egyidejűleg<sup>46</sup> köztük is létre jön a béke.

Igazában már csak a béke utótörténetének adalékaként tekinthető az a nyomtatott meghívó,<sup>47</sup> amelyet az udvari méltóságoknak, a titkos tanácsosoknak, köztük Kuefsteinnek is megküldött az udvar Ferdinánd császár aláírásával 1648. november 10-i kelettel. Ez hivatalosan és ünnepélyes formában adja tudtul a Münsterben és Osnabrückben megkötött békét, mert — mint mondja — ezen alapszik a szeretett hazának, minden lakójának és hűséges patriótájának végleges megnyugvása, öröndetes felüdülése (erfreuliche Erquickung) és jóléte. Tartománygyűlésre hívja december 22-ik napjára az alsóausztriai rendeket Bécsbe, hogy a

<sup>45</sup> Kézirat 235—237 l.

<sup>46</sup> Vö. Meiern VI. 608—610 l.

<sup>47</sup> Kézirat 284., 286., 287., 288. l.

békekötés pontjait velük megismertesse. Egy másik meghívó ugyancsak november 18-i kelettel ugyancsak a császár aláírásával és pecsétje alatt a felsőausztriai rendeket hasonló célból december 21-ére Linzbe rendeli, mégpedig azért, hogy most, miután az ellenségeskedések megszűntek, megtárgyalják azokat a módozatokat, amelyeknek segítségével — amint a meghívó mondja — „a Soldatesca”, a háborús évtizedek alatt teljesen elvadult katonaság önkényeskedéseinek és kihágásainak gátat vessenek. A császár és tanácsosai nyilván tudatában voltak annak, hogy mennyire gyenge szálakon függ még a béke sorsa, és hogy egy esetleg nem szándékolt erőteljesebb fellépés a volt ellenféllel szemben ismét háborús veszedelemeket hozhat a sokat szenvedett országokra. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy a svéd csapatok és szövetségeseik ekkor még nem ürítették ki teljesen Csehországot, és a határ közelsége miatt Alsó- és Felső-Ausztriának is nem szívesen látott vendégei voltak.

A követek a békekötés után még egy ideig Münsterben maradtak, s továbbra is elküldték jelentéseiket. Nem tudjuk, hogy kinek a kezéből ered az a fogalmazvány, amelyik 1648. december 4-én Münsterben kelt, és amelyet nyilván Bécsbe továbbítottak;<sup>48</sup> de feltételezhetjük, hogy a még Westfáliában tartózkodó Volmartól vagy valamelyik beosztottjától származik. Közli ugyanis, hogy hamarosan várják a ratifikációs okmányokat Franciaországból és Svédországból, továbbá, hogy híreket kaptak arról, hogy a béke megkötése a svéd királynő (Krisztina) különös örömeire szolgált, és a ratifikációt gyorsan végrehajtották. A továbbiakban még néhány szóval megemlíti, hogy rendezni kell a Westfáliában jelenlevő svéd és hesseni csapatok téli szállásának kérdését. Mint tudjuk, az ellenségeskedések befejezése az említett seregeket még hadműveleteik közben érte, a béke beköszöntése még nem volt teljes. Csak akkor lehetett véglegesnek tekinteni, ha kölcsönösen megtörténik az uralkodók által jóváhagyott okmányok kicserélése, továbbá, ha a franciák és svédek megkötik a békét a különbékekötés útjára tért spanyolokkal is. Erre vonatkozóan azonban a jelentés szerzője semmi biztosat nem tud mondani: „*von spanischen Traktaten weiss ich nichts zu berichten.*” Oxenstierna mindenesetre az előző nap hívatta a spanyol követet, ez azonban még újabb utasítást várt Spanyolországból. Mint tudjuk, hamarosan ez a békekötés is létrejött, de ennek körülményei már a császári politikusoknak, Johann Ludwig Kuefstein barátainak közreműködése nélkül tisztázódtak, ezért a Kuefstein levelezés erre vonatkozóan már nem tartalmaz iratokat. A most ismertetett néhány okmány szolgáljon egyrészt szerény adalékul a nagy európai esemény részletes történetéhez, s egyúttal a könyvtárunk értékeit feltáró munkához.

<sup>48</sup> Kézirat 207. 1.



## SALVIUS CLAUSULAJA

(Szövegközlés)

Clausula a Domino Salvio exhibita 5-to Septembris, [1648.] Et ut Syncerior amicitiae mutuae Securitas inter Imperatorem Regem christianissimum *omnesque ac Singulos* Electores, Principes et Status Imperii post hac servetur /:salvo Assecurationis Articulo infra descripto:/ alter alterius hostes praesentes aut futuros nullo unquam titulo vel praetextu vel ullius controversiae bellive ratione contra alterum armis, pecunia, milite, commeatu aliterve iuvet, aut ullis copiis, quae contra aliquem huius pacificationis consortem a quocunque Duci contigerit receptum stativa, transitum indulgeat. Circulus quidem Burgundicus sit maneatque membrum Imperii post controversias inter Galliam Hispaniamque sopitas hac Pacificatione comprehensus, bellis tamen in eo iam vertentibus nec Imperator nec ullus Imperii Status se immisceat. It futurum vero si inter ea Regna controversiae oriantur firma semper maneat inter universum Imperium et Reges Regnumque Galliae de mutuis hostibus non iuvandis, supradicta reciprocae obligationis necessitas: Singulis tamen statibus liberum sit, huic illive Regno extra Imperii limites suppetias ferre, non tamen aliter quam secundum Imperii Constitutiones. Controversia Lotharingica vel Arbitris utrimque nominandis submittatur, vel tractatu Gallo-Hispanico, vel alia amica<sup>b</sup>ili via componatur, liberumque sit tam Imperatori, quam Electoribus Principibus et Statibus Imperii eius compositionem amica<sup>b</sup>ili interpositione aliisque Pacificiis officiis iuvare ac promovere *nonnunquam* tamen armis aut bellicis mediis.

Juxta hoc amicitiae mutuae et universalis Amnestiae fundamentum.

Más kézzel a margón: Haec Servientius vult omitti ac(?) Status similiter.

Status pro verbo nunquam: Posuerunt non, cui repugnat Servientius et vult poni voculam nunquam:

## SCHRIFTEN ZUR GESCHICHTE DES WESTFÄLISCHEN FRIEDENS IN DER MANUSKRIPTENSAMMLUNG DER BUDAPESTER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK

(Zusammenfassung)

Ein Grossteil der Korrespondenz, sowie der politischen und Familien-schriften von Ludwig von Kuefstein, kaiserlichem Gesandten, späterem Statthalter von Oberösterreich, wird von der Budapester Universitätsbibliothek aufbewahrt. Im wertvollen Material sind auch solche Schriften zu finden, die sich auf die Verhandlungen um den Westfälischen Friedensschluss beziehen. Der Artikel beschreibt kurz die wichtigeren Verhandlungen der beiden letzten Monate des Friedensschlusses und die hinter ihnen verborgenen Kräfte, zeigt diejenigen, bisher unbekannten Einzelheiten, auf die von den im Kuefstein-Material gefundenen Meldungen Licht geworfen wird. Diese Einzelheiten sind aber weder unbedeutend, noch nebensächlich; sie spiegeln tiefe Zusammenhänge wider. Sie zeigen klar die entschiedenen Bestreb-

ungen der Stände, die Macht der Habsburger einzuengen und ihre eigene Selbständigkeit und Macht zu vergrössern, die kaiserliche Diplomatie vergebens einzudämmen versucht. Gleichzeitig spiegeln die Schriften — obwohl ein wenig verhüllt — auch die französischen Machtbestrebungen wider, die sich nach dem Friedensschluss offen und in grossen Dimensionen entfalteten.

Endlich teilt der Artikel vom schwedischen Gesandten Salvius verfertigte Klausel, die von Kuefstein oder von einem Mitglied seiner Umgebung mit interessanten Kommentaren versehen wurde, in ihrem vollen Umfange mit.